

EGY HONFOGLALÁS ELŐTTI
MAGYAR HADJÁRATRÓL NÉMETORSZÁGBAN

✧

I. ENDRE, KÁLMÁN KIRÁLYAINK HALÁLA ÉVÉRŐL.

*

MÁTYÁS FLÓRIÁN

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztálya 1898. április 4-ikén tartott ülésén.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1898.

ELŐZMÉNYEK.

A kíváncsiság megvan úgy állatban mint emberben, s főzélja az egyén esetleges sérelmét védelem vagy menekülés által megelőzheti. A jövőjéről gondoskodó s tapasztalásból tanulni szokott embernél a kíváncsiság tudásvágygá alakul; mert ő még kényelmes helyzetre is törekszik, hogy szellemi fejlődése teljesülhessen.

Innen van az, hogy, mióta az emberi gondolat szóval, írásban és sajtó útján is közölhető, széles olvasókört szerzett a kíváncsiság a regényirodalomnak és nagy kelendőséget a történeti munkáknak.

Mi is élénk vágygyal szoktuk olvasgatni régi mesés krónikáink után a tudósok szerkesztette becsesebb történeti műveket. Sokat tanultunk a kritikai elmeéllel írt munkákból; de bosszankodtunk is olykor, midőn irodalmi hazugságon fogtuk az írókat. Az is előfordult, hogy mosolyogtunk a képzelődési hóboton vagy szánakoztunk a készületlenségre valló tudatlanságon.

Következtek a bírálatos megjegyzések: mert ferdtéseket és tévedéseket kincsetből vagy félelemből elhallgatni, felségsértési bűn a história, mint valódi tények tudománya, ellen. A megrovás és helyreigazítás pedig felebaráti kötelesség teljesítése, az olvasó közönség s a tanári előadásokat észbe tartani kényszerült tanuló ifjúság iránt.

Megkülönböztetjük mi a szándékos hazugságokat, a fogyasztékos ítélő tehetség — vagy naiv hiszékenység okozta tévedésektől. Ily tévedések többnyire gyanús kútfői adatok könnyelmű felhasználásából származnak. Példákat is hozhatunk fel, melyek óvatosságra intsek e tekintetben újabb történetíróinkat.

Némely kútfői gyűjtemény gyarlósága.

Számos tévedésekre adnak alkalmat a kútfői gyűjteményekkel nyereségre spekuláló hanyag és tudatlan vállalkozók. Például szolgál a »Monumenta Arpadiana« című, Endlicher nevét bitorló gyűjteményes munka 1849-ből. Hiányosak abban nemcsak egyes oklevelek másolatai, hanem teli sajtóhibákkal a nyomdai kiállítás is. Nem is tanácsos annak valamelyik közleményére, kritikai felülvizsgálat nélkül, hivatkozni. Példák bizonyítják.

1.

A IV. Béla 1267-diki oklevéléről az áll az 512. lapon, hogy az az országos levéltár példányáról vett másolat (e membrana tabularii regii). De ha összehasonlítjuk azt az eredetivel, azt látjuk, hogy a tartalom egy része ki van hagyva, s csak Fejér hibás és hiányos másolata áll előttünk. (Cod. dipl. IV. 3., 391—2. II.)

Az eredetiben: »dux Transilvanus«, e másolatokban »Transilvanie«. A VI. cikkben »possessiones eius non distrahantur«, e helyett: »possessiones et bona ipsius medio tempore non distrahantur«. A többi szöveg is egész végig hiányos és töredékszerű. A befejezést és keltezést pedig még Fejérből sem tudta a szerkesztő hibátlanul adni. Az eredeti: »Nostris sigillis fecimus communiri«. A másolat: »consignari«. Az eredeti és Fejér: »Datum anno domini MCCLXVII.« Endlicher: »Datum anno MCCLXVII.«

Különös balsors üldözi a magyar nemességnek adott ezen kiváltságlevél másolót. A hibás és töredékes közlések után végre hasonmását kaptuk a milléniumi díszműben, s mellékelve van hozzá a rövidítésekkel írt szöveg nyomtatott átirata. De ezt sem kaphattuk hibátlanul. Az eredeti 14-dik sorában: »omnibus querelantibus satisfiat áll, az átiró »satisfaciat« olvas. Pedig Fejér helyesen adta: »satisfiat«.

2.

Mulatságos *qui pro quo*-ra adott alkalmat a többször említett Endlicher-féle megbízhatlan szöveg, midőn a Sz.-László

első törvényében felsorolt egyházi ünnepekről így ír: »39. De sanctorum veneracione festivitatum. (Novemb.) Omnium Sanctorum. Sancti Hainrici, Sancti Mauricii, Sancti Andree.« Tehát Móricz-napja, Imre és András impei között.

Szemet szűrt ezen Novemberi Móricz Magyarország egyik történetírójának. Mivel pedig történeti emlékirataink Sangalleni kiadása Szabó Károly szerint »legjobb és legpontosabb kiadás«, historikusunk nem akarta szövegrontással gyanúsítani a szerkesztőt, hanem csak sajtóhibának tekintette a Mauriciust, mintha *ci* szótag jutott volna *n* betű helyett a szóba, és így javította ki a szöveget: »Mindenszentek napja (nov. 1.), Sz.-Imre, vagy mint a szöveg nevezi, Sz.-Hainricus napja (nov. 5.), Sz.-Maurinus napja (nov. 25.), András napja (nov. 30).« Jegyzetében pedig így folytatja: »A szöveg Sz.-Mauriciust mond. A híres thébai vértanunak, kinek lándzsája oly nagy szerepet játszik és ki egy magyarországi klastromnak patronusa, ünnepélése nagyon megfelelő volna. Csakhogy az ő ünnepe szept. 22-ére esik. — A törvény egészen chronologiai rendben sorolja el az ünnepeket kivétel nélkül; ezt pedig Sz.-Imre (nov. 5.) és Sz.-András napja (nov. 30.) közt említi. Világos tehát, hogy november havában kell esnie. Ebbe pedig a hasonló nevű szentek közt csak Maurinus apát napja esik, melyet egy XV. századi esztergomi breviarium meg is említi«. M. O. tört. II. 149—150. lapokon.

Négy észrevételt teszünk ezen előadásra. 1. Nyomatott breviáriumaink eltérés nélkül november 25-dikén Sz.-Katalin vértanút és nem Maurinust ünnepelik. 2. A Velenczében 1519-ben nyomtatott esztergomi breviarium Maurinust nem novemberben, hanem június 10-dikén adja: »Maurini confessoris.« 3. Pedig tévedés van a címkezésben, mert a római Martyrologiumban Maurinus nem confessor, hanem mártír: »Juni 10. Coloniae S. Maurini abbatís et martyrís.« 4. Kár volt figyelemre méltatni a svájcei szerkesztés ezen hibás tételét. Az országos ünnepek sorozatát nem a Sangalleni értéktelen compilatióból kell kiírni, hanem, ha mellőzni akarjuk a bécsi útát s nem kívánjuk megtekinteni az Illosvay-codex illető lapját az udvari könyvtárban, a Corpus Jurisból kell magunkat a szöveg valódi tartalmáról biztosítani. Ott pedig Sz.-László

I. törvénye 38-dik fejezetében ezt olvassuk: »Sancti Emerici ducis, Sancti Martini, sancti Andreae«.

Hogy lehet oknyomozó történettudósnak megfélemlkezni hazánkfiáról, a Szabáriában született Sz.-Mártonról, a pannonhalmi monostor védszentjéről. Errare humanum est!

Ezeket előre bocsátva, kezdjük meg előadásunkat egy őseinknek tulajdonított első hadjáratról nyugaton. Mióta a külföld tudósai kiadták régi okleveleik és ókori történeteik gyűjteményeit, tanulmányozták azokat hazai történetíróink és kiigazították, a mennyire tudták, ingatag chronológiánk több téves tételeit. Ezen megállapítások ismeretét egy szaktudós sem nélkülözheti. Csak a megrendelésre dolgozó és e miatt sietséggel működő compiler hiheti, hogy kútfői ismeretek hiányát hivatalos tekintélyével pótolhatja.

Ily tekintélyes politikai kitűnőség volt a Svájcba menekült, később akadémiai főtitkár Szalay László, ki Geibel lipcsei kiadó megbízásából »Magyarország története« című munka megírására vállalkozott, a nélkül hogy első vezéreink hadjáratait tüzetesebb vizsgálat tárgyává tette volna. Ő olvasóinak e tekintetben csak a kéznél volt újabb munkákból kivont másolatokat adta. De elég őszinte volt nyiltan be is vallani készültségét. »Őseink hadjáratainak chronológiája még igen zagyva. Pertz Monumentáinak gondos egybevetése egymaga is hatalmas lépés volna biztosabb chronotaxis eszközzésére. De teljesen kielégítő eredményeket csak hazai tudományos testületeink közvetítésétől remélhetni.« (I. köt. 19. lap. 14. jegyzet.)

Mi nem vártuk a tudományos testületek segítségét, hanem a rendelkezésünkre állott kútfői munkákból konstatáltuk először is az időpontot, melyben a magyar hadsereg először lépte át az új haza nyugati határát, mi Arnulf császár utolsó éve, 899 előtt nem történhetett. Csak ezután fogtuk beható bírálat alá a kőszai hírt, mely szerint egy *Ungrî* hadsereg, már 37 évvel előbb rabolt és pusztított a német tartományokban; és abban később kori betoldást ismertünk fel.

Ezen utóbbi eljárásunk eredményéről számolunk ma be tudós tagtársainknak.

I.

Egy IX. századi adat magyar hadjáratról német földön.

Egy század mult el azóta, mióta Katona kiadta a magyar vezérek történetét (1778): de sem ő, sem ismertebb historikusaink utána nem emlegettek magyar hadjáratot német földön az Arnulf császárt megelőzőtt években. Csak napjainkban tart komolynak, sőt fontosnak történetíróink egyik kitűnősége némi *Ungrî* népről szóló tudósítást 862-ről egy történeti díszműben. Kijegyeztük magunknak abból a következő szövegeket:

»Egy belgiumi klastromban írták 890 körül azt a krónikát, mely a 862. évhez, Német Lajos kormányához feljegyezte: »Eddig e népek előtt ismeretlen ellenség, a magyar kezdte birodalmát pusztítani«. Ez a betörés a frank birodalomba igen valószínű és természetes, ha a magyar akkor a mai Moldvában lakott: de szinte lehetetlen, ha hazáját messze keleten keressük. — Az Annales Sithiensis codexét Brüsszelben magam hasonlítottam össze. A magyarok Ungrinak neveztetnek.«

»Az ugor vengr, miből unger és hungarus lett, régiebb sokkal a bejövetelel. Már 862-ben így nevezik a magyarokat Nyugaton.«

»Nyugati Európában 862-ben hallották először a magyarok nevét. Akkor előtűntek, pusztítottak és ismét visszamentek vadonaikba. Pusztításaikon kívül alig maradt akkori megjelenségeknek más emléke, mint a klastromi krónikák néhány sorai.« M. O. tört. I. 23. 104. 121. lapokon.

A mit szerző feltétesen valószínűnek vagy lehetetlennek tartott az idézetek első részében, azt a két utóbbiban határozottan állítja. Hogy t. i. a 862-ben említett Ungrik csakugyan magyarok voltak, és hogy ezek valóban előtűntek és pusztítottak Német Lajos birodalmában.

Azt kell hinnünk, hogy becses újságnak tartja a tudós férfiú ama krónikás adatot, mely megérdemelte a codex összehasonlítása végett tett utazási fáradságot. Pedig köztudomású dolog volt ezen adat nálunk 1761 óta, midőn azt Pray a mostanítól eltérő magyarázat kíséretében kiadta.

Nála is magyart jelent ugyan az Ungri név, s ha, úgy mond, az adat *egykorú és igaz*, ő így képzeli a jelzett beütést. »Őseink a Dácieiában maradt avarokkal társultak és onnan ütöttek be a Lajos király uralma alatt álló keleti Pannóniába. Ekkor már a magyarok kijöttek volt Ázsiából, s együtt tanyáztak Dácieiában az avarokkal, és ott várták be az alkalmat Pannónia elfoglalására.«¹⁾

Pray ezen véleménye nem válik be. Szolgáljanak helyreigazításul a következők:

Midőn Pray az avarokat 862-ben Dácieiában szemléli, elkerülte figyelmét Konstantín bizánci császár azon nyilatkozata, hogy munkája megírásáig (950) csak 55 év telt el, mióta a besenyők kiszorították a magyarokat a Dneper, Prut és Szeret melléki Etelköznek nevezett tartományból.²⁾ Ez a bolgár háborúra következett időre mutat, 895—96-ra, midőn eldőlünk megérkeztek a Körös- és Tisza melléki vidékre. Nem lehetnek tehát 862-ben az avarokkal társulva a Tisza vidékén.

Azt sem veszi észre Pray, hogy Károly császár már 805-ben avarokat telepített Carnuntum és Sabaria közt Pannóniában. A metzi annalista pedig megjegyzi, hogy egyik pannóniai kagán arra kérte a császárt, helyezze őt vissza régi hatalma élvezetébe; és kérése teljesült.³⁾ Pannónia tehát nem

¹⁾ In Francorum annalibus prima omnium quod nomine memoriam Hungarorum injecta est ab annalium Bertinianorum scriptore, qui ad annum DCCCLXII. ita habet: »Dani magnam regni eius (Ludovici) partem caedentes et igne vastantes praedantur; sed et hostes, ante illis populis in experti, qui Ungri vocantur, regnum eius populantur.« Ea res si veritati consentanea propter scriptoris forte synchroni aut sane proximi auctoritatem censenda est: ita, nisi fallor, accipi potest, ut hungari navi avarum in Dacia socii repentinam quandam in orientalem Pannoniam, Ludovici regis imperio obnoxiam, incursionem susceperint. Itaque agrasos antea ex Asia hungaros in Dacia cum Avaribus res suas interea constabulasse arbitror, dum opportunior sese belli praedaeque occasio daret, et ad Pannoniam occupandam, via complanaretur. Annal. veter. hunc, avar. et hungaror. p. 321.

²⁾ Patzinacitae — venientes in terram, quam nunc incolunt, inventis ibi Turcis incolis, debellatos eiecerunt, sedesque ipsi suas ibi posuerunt, tenentque jam hodie (950) annum quinquagesimum quintum. De adm. imp. cap. 37.

³⁾ Alter Caganus — petens sibi honorem antiquum dari, quem

volt a frank birodalom kiegészítő része a IX-dik században; a Morva-bódogtság pedig a Duna-vidék északi részén feküdt. Órgórfok védték a német határt az Enns folyó mentén, mint a frank évkönyvek 826-ra említik. »Balderichum et Gerholtum comites avarici limitis. — Affuerunt Balderichus et Gerholtus comites pannonici limitis praefecti.« Pannónia tehát nem állott Lajos király uralma alatt 862-ben.

Az idézett adat bővebb ismertetése.

A mi azon adat hiteles voltát illeti, a Pertz-féle kiadásban olvassuk, hogy a 861—882-ig terjedő részek szerzőjeül Hinkmárt tartják, a reims-i érseket.¹⁾ Figyelmeztetniünk kell azonban ezen szerzőség pártolói azon eshetőségre, hogy, habár az érsek híven jegyezte is fel a napjaiban lefolyt események sorozatát, mégis az *előbb nem tapasztalt* Ungri seregek pusztításairól szóló adatot némely később-kori író függeszthette az érseki feljegyzés végéhez. Ezen állításunk megokolása előtt fel kell hoznunk a kérdéses adatot egész terjedelmében; s hasonlítás végett az egykoru fuldai krónikás jelentését Lajos király ugyanazon évi dolgairol.

»862. Lajos németországi király meghívá magához Mainzba anokaöcsesét Lothárt, és kéré, hogy jöjjön hadi készülettel vele együtt a vind népek ellen, kiket abotritoknak hívnak. Lothár ezt megígérte ugyan, de utóbb megszegé ígérését. Lajos otthon hagyva Károly fiát, ki csak a napokban nősült volt Erkangár gróf leányával, ifjabb fia Lajos kíséretében megtámadá a vindeket. De elvesztvén néhány főemberét az eredménytelen ütközetekben, azon ürügy alatt, hogy az ellenség hódolata jeléül tűszokat adott, visszatér a ménusi Frankfurtban épült palotájába. A dánok üldökléssel és gyújtogatással rabolják országá nagy részét. De még azon népek által elébb

Caganus apud huncos habere solebat. Cuius precibus imperator assensum praebuit, et summam totius regni, juxta primum eorum ritum habere praecipit. Pertz SS. III.

¹⁾ Annalium Bertinianorum pars tertia inde ab anno 861 usque ad annum 882. auctore Hincmaro Remensi archiepiscopo. Pertz SS. I. 455.

nem tapasztalt ellenségek is, kik Ungrinak nevezetnek, pusztítják az ő orszagát.*¹⁾

Hinkmár, mint II. Lothár párteembere, kárörömmel említi a hajdani ellenfél a Fontenay-i győző sikertelennek tartott hadjáratát (nihil prospere gestis). Ellenben egy német kormánypárti író, a fuldai krónikás, említésre méltó győzelmi tényül hirdeti a király azon hadjáratát.

>862. Karlmann béke és szabad menet biztosításával megérkezik Regensburgba, igérvén, hogy tartózkodni fog minden gonosz eselszövéstől atyja jogos hatalma ellen, Karlmann ekkor visszavonul békével birtokára, a király pedig kiindulva Mainz-ből, kihallgatáson fogadja unokaöccsét, Lothár királyt. Ugyanazon esztendőben hadat indíta a király az abotritok ellen, és azok fellázadt vezérét Tabomiuizlit engedelmességre hajtá, és kényszeríté, hogy tászokul adjon többeket: kik közt volt a vezér fia is.*²⁾

A német földön történt azon egy esztendei eseményekről közölt kettős tudósításban feltűnő, hogy mindkét tudósító megemlíti Karl vagy Karlmann herczeg visszatérését atyjához Lajoshoz — továbbá Lothár király találkozását nevezett nagybátyjával — végre, habár egymástól eltérőleg a fellázadt

¹⁾ Ludvicius rex Germaniae Lotharium nepotem suum apud Moguntiam accersens petit, ut eum eo contra Winidos, qui appellatur Abotriti cum apparatu hostili pergit. Qui se prius iturum promisit; post vero a promissione sua deficit. Ludvicius autem relicto in patria filio Carolo quoniam nuper uxorem Ercangarii comitis filiam duxerat, Ludvicum filium suum ducens aggreditur Winidos. Unde amissis quibusdam primoribus, et nihil prospere gestis sub obtenta obsidum ad Francofurt palatium super Moenum fluvium (revertitur). Dani magnam regni ejus partem caede et igni vastantes praedantur. Sed et hostes antea illis populis inexperti, qui Ungri vocantur, regnum ejus populantur. Pertz SS. I. 458.

²⁾ 862. Carlmannus per sacramenta pacis ac securitatis suae, ad Regenesburgum venit, et reddita ratione convicit adversarios, patrique suo reconciliatur, jramento confirmans: ne contra ejus potestatem deinceps mente maligna machinaretur. Et Carlmannus quidem ad sua cum pace revertitur. Rex vero Moguntiam profectus occurrentem sibi ad colloquium nepotem suum suscepit Hlotarium regem. Eodem quoque anno rex ducto in Abotritos exercitu, ducem eorum Tabomiuizlem rebellantem dicto obedire, et filium suum cum aliis obsidibus dare coegit. Pertz SS. I. 374.

szlávok ellen viselt háborút. A két pogány hadsereg pusztításairól pedig csak a külföldi érsek, Lothár alattvalója bir tudomással. Bajos azonban ellenni, hogy a dánokhoz közelebb lakó fuldai szerzetes megfélemedkezett volna a szomszéd hamburgi és brémai egyházak híveit öldöklő és károsító dán beütésről, ha az valóban az előadott eseményekkel egy időben történt volna.

Az ungriknak tulajdonított rablóhadjárat elsöben is a Fuldától távolabb eső bajor földet érintette; mégis eljutott híre Lothár király Rénuson túl fekvő országába, míg a német író előtt az esemény ismeretlen. Ezen anomália ezer esztendő múlva is megérdemli, hogy az ideális szempontok által vezetett történetbúvár a szokatlan jelenség megvitatásával tüzetesen foglalkozzék. Könnyíti az eljárást a két népről, dánok és ungrikról szóló hír összefüggése egymással. Mivel ugyanis a német író mindkét népet hallgatással mellőzi: ebből azt következtetjük, hogy, mihelyt az egyik népről tett állítás légből kapott voltát kimutattuk, valótlanságnak fog bizonyulni a vele kapcsolatos másikról szóló állítás is. Lássuk tehát, intéztek-e a dánok és hány ízben rablóhadjáratot. Német Lajos király idejében, a velök határos keresztények ellen.

II.

A dánok IX. századi rablóbetörései a frank birodalomba.

Nagy Károly császár, mint udvari titkára Eginhárd megjegyzi, 33 esztendeig háborúskodott a pogány szászokkal. Szövetségesei valának e közben már 789-ben az Abotriti szlávok. Ki is tüntette őket a császár, midőn 804-ben az Elba melléki szászokat családotul Franciaországba költöztette, földjeiket pedig az Elba jobb partján az abotritiknek adományozta.

Nagy Károly püspökségeket is állított fel a meghódított vidéken, s mint alapító-leveleiből kitűnik, adót az alattvalóktól maga részére nem követelt: csak a papi tízed beszolgáltatására utasította a híveket.¹⁾ A brémai püspökség alapító

¹⁾ In loco Bremen vocato super Bumen Wirraham ecclesiam, et episcopalem statuimus cathedram. — II idus Julii anno dominicae in-

levele 788-ban kelt július 14-dikén. Első püspöke Willehád volt, kit két év múlva 790-ben Willerich követett, s kormányozá a megyét 50 éven át Kegyes Lajos haláláig 840-ben.

Mi a dán betöréseket illeti, kijutott bőven Nagy Károlynak is ezekből. Godefrid dán fejedelem megtámadá a frankok szövetségeseit, az abotritiket, s azzal fenyegetőzék, hogy elfoglalja Áchent is, a császári székvárost. De megöle őt saját esatlósa, s az elhunyt vezér unokavére, Hemming békét kötö 808-ban a császárral, mely alkalommal az Eider folyót tűzték ki elválasztó határu.¹⁾

Következik a hamburgi érsekség alapítása 832-ben, és Sz.-Ánsgár kormányzása, ki dánokat és svédeket térített keresztény hitre. I. Miklós pápa a brémai püspökséget is az ő megyéjéhez csatolta 863-ban, szent életét pedig bevégezte 865-ben. Ennek életében történhetett tehát a kérdéses 862-diki dán pusztítás.

Ezen két egyesült egyház történetéből, különösen pedig Sz.-Ánsgár életrajzából nyerhetünk hiteles tudósítást, a norvég és dán kalózok dúlásairól a német északi tenger partvidékein.

Ádám brémai kanonok megírta 1070 körül azon egyházak történetét, hivatkozva évkönyvekre — életrajzokra, — levéltári oklevelekre s az öregebbek szóhagyományaira. Ő csak a tárgyi igazságot tartá szemé előtt, és saját *képzeletéből* a nyert adatokat nem módosította.²⁾ Idézik az igazságszerető író *száz év* múlva Saxo Grammaticus Roschildi prépost Dánia történetében (*Historia danica*) és Helmold, az északi szlávok historikusa. Mi mellőzhetjük e két újabb szerzőt, mert elég felvilágosító

carnationis DCCLXXXVIII. Adami: Brem. hist. edit. Maderi 1667. p. 13—14.

¹⁾ Mox pacem cum imperatore faciens Egdoram fluvium regni terminum accepit. Adam, lib. I. c. 14.

²⁾ De his quae scribo aliqui per schedulas dispersa collegi — multa vero de historiis mutuavi et privilegiis romanorum — pleraque omnia seniorum, quibus res nota est, traditione didici, testem habens veritatem nihil de meo corde propalari — nihil temere definire. Sed quae positurus sum certis roborabo testimoniis, ut *si mihi non creditur*, saltem auctoritati tribuatur. A Licinár érsekhez intézett előszó végén. Tanulhatnának ettől adatkezelést nyelvezés és esztendő múlva is ábrándos és bőbeszédű historikusaink.

adatot találtunk a IX. századi eseményekhez a közelebbi korban élt brémai kanonok egyháztörténetében.

Német Lajos király, az ő apja, a hasonnevű császár halála után, még 36 esztendőig uralkodott a germán népeken. Ezen idő alatt felnyomultak a Rénuson egyszer a dán kalózok s ostrom alá fogták Köln várost. Majd behatoltak az Elba torkolatánál Hamburgba, feldúlták és leégették azt. Ádám kanonok beszéli az esetet Sz.-Ánsgár egykorú életrajzából. »A normannok a Rénuson felnyomulva, ostrom alá fogák Kölnt; az Elba torkolatánál pedig Hamburgot felégették. Elpusztult egészen a jeles város rablás és tüzvész által. Romba dűlt a templom, a kolostor s oda vészett a nagy szorgalommal gyűjtött könyvtár is. Sz.-Ánsgár pedig, mint írják, magához véve a szent ereklyéket, egyszerű öltönyében menekült el onnan.« Éz, mint mondják, I. Lajos (császár) utolsó évében történt (840).³⁾

Ezen rabló beütések miatt hadat indíta Német Lajos a dánok ellen, s a háború oly békekötéssel végződött, melyben az ellenfelek esküvel ígérték, hogy Lajos életében tartózkodnak minden rablóbecsapástól birodalmába. Míg 876-ig, midőn a király elhunyt, folytonosan meg is tartottak. »A frank história szerént Szigafriid és Haldan testvérek uralkodtak (Dániában). Ezek Lajos czózárnak ajándékokat küldtek, t. i. egész markolatig arany kardot és sok egyebet, mialatt békekötést kértek. Ekkor meghatalmazott követeket küldött mind a két fél az Eydora folyóhoz, hol nemzeti szokás szerént fegyvereikre téve kezöket, békét esküvének egymásnak.«⁴⁾ És alább Német Lajos halálá-

³⁾ Nordmanni — per Renum veeti Coloniám obsederunt; per Albiam vero Hammaburg incendierunt. — Inelyta civitas tota aut praeda aut incendio disperit. Ibi ecclesia — ibi claustrum — ibi bibliotheca summo collecta studio consumta est. Sanctus autem Ansgarius, ut scribitur, cum reliquiis sanctorum nudus evasit. Hoc ut aiunt factum est anno Lutheviei senioris novissimo. Hist. eccl. I. cap. 21. A szentek illusztrált legendája 1858-diki kiadásában Sz.-Ánsgár életrajza 845-re teszi Hamburg pusztulását a 131-dik lapon.

⁴⁾ In historia Francorum Sigafrid cum fratre Haldan regnasse legitur, qui etiam munera Luthevieo caesari miserunt: gladium videlicet capulo tenus aureum, et alia multa; pacem rogantes. Et missis utrinque ad Egdoram fluvium mediatoribus, pacem firmam ritu gentis per amum iuraverunt. Lib. I. c. 33. Adam, Pertz SS. VII.

ról: »Luthewig, a nagy és kegyes Caesar, kiült. Ő adófizetőkkel tette a szláv népeket, a normannokat pedig, szövetséggel és fegyverrel lekötve, annyira visszatartotta, hogy, midőn egész Franciaországot pusztították, az ő országának legkevésbé sem ártottak.«¹⁾

Azon körülmény, hogy a dánok a hamburgi dűlās után békét kötve, Német Lajos életében 876-ig annak birodalmát többé nem háborgatták, oly hiteles, eddig senki által kétségbe nem vont dolognak tűnik fel, hogy ennek folytán a síthini krónikás dánokról szóló 862-diki adatát nemcsak valótlannak, hanem a Lajos király szláv háborújáról szóló hírhez későbbi korban csatolt *betoldásnak* kell tartanunk.

Mivel tehát a dánok beütése a IX. század közepe táján a tengermelléki német tartományokba lehetetlen dolognak bizonyult, áttérhetünk az ungrí-k betöréséről szóló és az előbbivel kapcsolatos hír megbirálására.

III.

A magyar hadjáratra vonatkozó anachronizmus birálata.

Miután kimutattuk a dánokról szóló hír alaptalan voltát, azon megjegyzést tehetné ellenünkben a Hinkmár szerzőségét föntartó tudósok egyike, hogy pusztíthattak azért akkor az ungrí-k, ha nem is épen a tengermelléken; de mégis a Pannóniával határos bajor vagy karantán tartományok valamely vidékén.

Ily föltevésnek azonban ellent mond maga a vitás szöveg: »Dani magnam regni ejus partem — praedantur: sed et hostes antea illis populis inexperti — Ungri — regnum ejus populantur.« Ezen nem lehet felületesen átsiklanunk; hanem egyes kifejezések tüzetes méltatásával kell azt értelmeznünk. A tényállást kérdések- és feleletekben igyekezzünk felderíteni.

1. A dánok az ő országuk nagy részét prédálják. Kérdés: Melyik részét? Felelet: A dánokkal határos hamburgi és brémai vidéket.

2. Az ungrí-k azelőtt azon népeknél ismeretlenek voltak. K. Mely népeknél? F. Azoknál, kiket a dánok bántalmaztak.

3. »Azelőtt« (antea) voltak ismeretlenek. K. Mi előtt? F. A dánok beütése előtt.

Következik tehát, hogy az ungrí-k is a dánokkal ugyanegy időben zsákmányoltak a hamburgi és brémai környéken. Ezek folytán kétségtelen, hogy a kérdéses történeti adat írója mindkét nép pusztításait ugyanazon egy vidéken és egy időben történt dolognak képzelte.

Nehogy pedig ezen értelmezést részrehajlónak avagy erőltetettnek mondassák, lássuk, mikép vélekedik a többször említett brémai kanonok e dolog felől, s kérdezzük meg, talált-e dán vagy ungrí népről szóló és évszámmal jelölt feljegyzésre az egyházi levéltárban. Ő valóban talált ilyesmire, melyből dán, szláv és ungrí csapatok által együttesen végbe vitt pusztítást említ fel az egyesült egyházmegyében. Csak az évszám különbözik. Nem 862-ben, hanem 915-ben történt az, midőn a magyarok ungrí nevezete, fájdalom! már nagyon is ismeretes volt.

Hogy ezen esztendőszámban nem esett tévedés, biztosít minket Hoger hetedik hamburgi érsek halálózási éve. »Adalgarius érsek kimult DCCCCIX. Május IX-dikén. Utóda Hoger hét évet töltött az érseki széken. Azon időben rettentő üldözés nehezült Szászországra, midőn egyrészt a dánok és szlávok, másrészt a csehok és ungrí-k fosztogatták az egyházakat. Ekkor a hamburgi megye a szlávok — a brémai a magyarok rohama által pusztult el. Ez alatt isten confessoru, Hoger elhunyt és temettetett Sz.-Mihály templomában, elődje mellé DCCCCXV-ben. Sirbatételét Deczember XX-dikán ünnepelek.«¹⁾

¹⁾ Luthewicus pius caesar magnus obiit. Ipse boemanos sorabos et ceteros Slavorum populos ita perdomuit, ut tributarios efficeret. Normannos autem foederibus ac bellis compressos eo modo retinuit, ut cum Franciam totam vastaverint, regno ejus vel minime nocuerint. Adam. lib. I. c. 34. Pertz SS. VII.

¹⁾ Migravit archiepiscopus (Adalgarius) anno domini DCCCCIX. VII idus Mai. Hogerus archiepiscopus sedit annos VII. In diebus illis immanissima persecutio Saxoniam oppressit, cum hinc Dani et Sclavi, inde Bohemi et Ungri laudarent ecclesias. Tunc parochia Hammaburgensis a Sclavis — et Bremensis Ungrorum impetu demolita est. Interea Con-

Magyar elődeink ezen 915-diki hadjárata Szászországban, hova Bréma is tartozott, oly nevezetes esemény, hogy megemlégették azt mint nagy dolgot a német krónikák; utánok pedig feljegyezték, jóllehet későbbi keltezéssel. Ottó császár idejére, Anonymus nyomán Kézaival együtt összes krónikásaink.

Szomorú vége lőn azonban Brémában egy nem sokára oda újra betört magyar csapatnak; mert Ádám kanonok az egyházi hagyomány nyomán a következő hírt közli felőle: »Reginward alig egy évig űlt az érseki székből. Beszéli az utódok, hogy nagy esoda történt az ő napjaiban Brémában. Az ungrók ugyanis felgyújták az egyházakat, lelék a papokat az oltár előtt, öldösk és rabba tévők az egyháziakat a néppel együtt. Ekkor meggyalázzák és esonkítják a pogányok a keresztet is, mely dühöngésök jelei fennmaradtak napjainkig. De a bosszú isten nem hagyá büntetlenül kinszenvedése gúnyolóját. Mert hirtelen esodás vihar keletkezett, mely felszakítja a félig égett templomfödélek zsindelyeit, s a pogányok arcába vágá azokat, kik, midőn futásnak eredtek vagy a folyóba veszték, vagy a városi polgárok kezei közé kerültek. Ezt követő a letiport hívek jó pásztorának halála, ki szeptember 29-dikén temettetett elődei mellé a Sz.-Mihály egyházában.*¹⁾ Történt pedig ez 916-ban.

fessor Dei Hogenus obiit et sepultus est in ecclesia sancti Mykaelis cum decessore suo anno domini DCCCCXV. Deposició ejus XIII. kal. Januarii habetur. Adam. Hb. I. c. 42—44. Pertz SS. VII. 303.

¹⁾ Reginwardus vix annum unum sedit. In diebus illis grande miraculum fertur a posteris Bremae contigisse. Ungros scilicet incensis ecclesiis sacerdotes ante altaria trucidasse, clerum vulgo mixtum aut impune occisos, aut ductos in captivitatem. Tunc etiam crucea a paganis truncatae, Indibriu habitae; cujus signa furoris usque ad nostram notatam duraverunt. Sed Deus zelotes, cujus passio ibi derisa est, incredulos abire non passus est inultos. Nam subita et mirabilis orta tempestas a semicremis ecclesiarum tectis scindulas elevavit, quas in faciem atque ora paganorum rotans, dum fugae praesidium querunt, aut in fluxum praecipitari compulsi aut in manus civium concludi. Nec mora, prostratum gregem novi pastoris occubitus secutus est. Qui depositus III. kal. Octobris una cum praedecessoribus suis in basilica S. Michaelis terrae commendatus est. Lib. I. c. 46. Pertz SS. VII. 363. I.

Hogy megkönnyítsük történetbúvárainknak a kútfői nyomozás fáradsalmait, felhozzuk és összehasonlítjuk itt a 915-re szóló értékesebb adatokat.

A 915-diki hadjáratról szóló kül- és belföldi adatok.

A 862-diki eseményeket közlő fuldai krónikás nem írhatott a 915-diekről, mert ezek 53 évvel későbbben történtek. Regino prumi apát sem írhatott, mert épen ezen esztendőben húnyt el. Évkönyveinek folytatója azonban híven regisztrálja a 915-diki dolgokat. »Anno dominicae incarnationis DCCCCXV. Ungarii totam Alamanniam igne et gladio vastaverunt; sed et totam Thuringiam et Saxoniam pervaserunt, et usque Fuldam monasterium pervenerunt.« Cont. Regin. Pertz SS. I. 614.

A feljegyzésekben 915 helyett későbbi vagy korábbi évszámításra is találunk. Így a Quedlinburgi krónika 916-ra teszi a hadjáratot: »DCCCCXVI. Ungari Saxonia vastata, et cunctis circumquaque direptis venerunt usque ad Fuldam.« Pertz SS. III. 53.

Szigebert már két év különbséggel adja az eseményt: »DCCCCXVII. Hungari Alemanniam totam devastantes usque Fuldam perveniunt.« Ezt olvassuk szóról-szóra a magdeburgi évkönyvekben is. Nehogy pedig itt az Alemannia Saxonia nélkül félreértést okozzon: kiegészítik azt az Einsiedelni évkönyvek: »915. Ungari totam Alemanniam igne et gladio vastaverunt; sed et totam Thuringiam et Saxoniam pervaserunt.« Pertz SS. III. 94. Jegyezzük meg ezen szövegekben a *sed et* kapcsoló kifejezést, mely úgy itt mint a 862-diki interpolációban egyidejű eseményt jelöl.

Hogy ezen beföréseket jelző 915 a valódi évszám, bizonyítja Ádám kanonoknál Hoger érsek temetési ideje; továbbá Regino folytatója — a Hildesheimi, Weissenburgi és Lambert-féle krónikák: »915. Ungari vastantes omnia venerunt usque ad Fuldam. Pertz SS. III. 52.

Hazai krónikáink mind Ottó idejében említik fel a Fuldát is érintett hadjáratot. A szerzőket Anonymus vezérli, ki 931-re teszi a Szászországban folytatott pusztításokat: »Dux

Zulta anno dominice incarnationis anno DCCCCXXXI genuit filium quem nominavit Toesun. Eodem anno inimici Athonis regis theotonicorum, in necem ejus machinabantur — auxilium hungarorum rogare ceperunt. Zulta misit exercitum magnum contra Athonem regem. — Qui cum egressi essent a duce Zulta — Bavariam Alemanniam et Saxoniam atque Thuringiam in gladio percusserunt.* Font. II. 48—9. Lásd Kézait és a Képes krónikát. Font. II. 75., 130. ll.

A mennyire hazai krónikásaink késeltetik, annyival előbbre keltezi ezen magyar betörést a velök ugyanegy korú német krónikás, Márton minorita. (1280—1346.) Ő már nem Német Lajos, hanem Árnulf idejéhez, 885-höz csatolja a kérdéses magyar hadjárat hírét. »Arnolf császár megreré 885-ben a normannok hadseregét (891-ben történt), kik Gáliát 40 év óta pusztították. Ekkor az ungrí-k Szászországot és Thuringiát átszáguldvá, megölék a thuringiai herceget. Ugyanezek feldúlván Frankoniát és Szászországot, egészen Fuldáig jutottak.* 1)

Az itt felsorolt adatokból bizonyos, hogy a dánok nem zavarták többé a Német Lajossal 840 körül kötött békét, s a velök együtt képzelt ungrík hadjárata is elmaradt. Megerősíti e következtetést a dánok- és szlávokkal együtt történt magyar betörés konstatálása Szászországba 915-ben. A németföldi magyar hadjárat tehát 862-ben anachronizmus.

Ennyivel megelőgednék a felületes munkáját végezni siető krónikás. Mi nem mellekezelőkért töltjük életidőnk nagyobb részét nemzeti históriánk szolgálatában. Azért továbbá is folytatjuk a bizonyítást a Hinkmár-féle adathoz illesztett híresztelés idétlen voltáról, és kimutatjuk annak később kori keltét, úgy az »antea inexperti« idő előtti használatából, valamint azon körülményből, hogy az ungrí vagy hungari nevezetet hun és avar népekre is szokták volt hosszabb időn át alkalmazni.

1) Arnulfus imperator anno domini 885 exercitum Normannorum profligavit. Tunc Ungari Saxoniam et Thuringiam superantes ducem Thuringiae occiderunt. Item Saxoniam et Thuringiam devastantes usque ad Fuldam pervenerunt. Eecardi. Corp. hist. I. 1612. 1. Ezen herceget nem a fuldai táborzásakor ölték meg, hanem 908-ban és Burkhártnak hívták. Pertz III. 94.

Az »antea inexperti« vagy »incogniti« mondat későbbi íróknál.

Három szerzőt ismerünk, kik a magyarokat, midőn ezek a nyugati hadi téren első ízben megjelentek, »az előtt hallatlan — ismeretlen — új« ellenségnek nevezték; és pedig a 889 és következő évre szóló adatokban.

Regino apát elő tanuja lehetett a 862-diki eseményeknek. Mert csak 23 évvel utána, 885-ben, azt írja, hogy ő nyírta meg és vette fel a prümiai kolostorba Hugót, II. Lothár király fiát.* 1) Ekkor tehát Regino 23 évesnél jóval idősebb lehetett; mégis csak 889-ben tudatja olvasóival, hogy az »ungari« népről azelőtt Németországban hírt senki sem hallott, még nevük is ismeretlen volt. 2)

Liutpránd is a páviai diákon, ki szüleitől tudhatta a tizedik század közepén az első magyar-olasz hadjárat eseményeit, azt írja, hogy bölcs Leó és Árnulf császárok idejében ismeretlen nyugaton a Hungari nevet viselő nemzet. 3)

Ezek nyomán a XI. századi Herimán is új ellenségnek nevezi az olaszokon győzedelmeskedő s a bajor földet is az Eans folyó mentén pusztító magyarokat. 4)

Naiv hiszékenység adhat tehát hitelt ama Német Lajos korabeli betoldott megjegyzésnek, hogy e mondat: »Ungri hostes antea illis populis inexperti« a nyugaton csak később jelentkezett magyar vitézekre illik; és hogy: »Már 862-ben

1) 885. In Prümia monasterio (Hugo) manu mea altissus est. Eram enim tunc temperis dominici ovilis quamvis non idoneus, tamen custos. Pertz SS. I. 599.

2) Genus ungariorum retro ante seculis inaudita quia nec nominata. Pertz SS. I. 599.

3) Hac tempestate Leo Porphyrogenitus — Constantini hujus pater, qui nunc usque superest, regebat imperium — Hungarorum gens nobis omnibus tunc temperis habebatur incognita. Arnulphus principabatur Saxonibus, lib. I. c. 2.

4) 900. Ungarii hostes novi Italiam magna ex parte vastaverunt, et conserto proelio victores, viginti millia ex Italis una die peremerunt. Itidem exploratum Bavariam invadentes circa Anesum flumen plurimas praedas abduxerunt. Item Pannonias depopulatas occupant. Pertz SS. V. 110.

így nevezik a magyarokat nyugaton.« Kifogást tehetünk azon állítás szabatos volta ellen is, hogy: »Nyugati Európában 862-ben hallották először az unger és hungarus (értsd magyar) nevet.« (M. O. tört. I. 104., 121. l.) Mert előfordul a hungarus nevezet az V. századtól fogva a tizedikig, több ízben hun és avar népre alkalmazva; és megfordítva is tapasztaljuk, hogy a X. századi írók a magyaroknak adnak hun és avar elnevezést. A bizonyítékok következnek.

Hun, avar és ungar nevezetek váltakozó használata.

A húnokat ungari nevezet alatt egy XVIII. században felfedezett katakomba falán lehetett olvasni Salzburgban. A felirat így hangzik: »Anno domini CCCCLXXVII. Odoacer rex Rugiorum, Cépidi Gothi Ungari et Heruli contra ecclesiam Dei saevientes B. Maximum cum sociis LV in hoc speleo habitantibus ab confessionem fidei trucidatos praecipitarunt. Hansiz Germ. sacra. T. I.«

Mi az avarok ungarus nevét illeti, a 744-ben elhunyt Liutpránd langobárd király sírkövén olvashatni azt Páviában. Elmondja róla Pál diákon, hogy nagy gondot fordított a király a béke főtartására mindkét szomszédjával, a frankokkal és az avarokkal.¹⁾ Ezen szöveghez tett jegyzetében felhossa a kommentátor, Orazio Bianchi, a király sírkövén még mindig olvasható verses feliratot, melyben az avar helyett ungarus áll.²⁾

Toursi Gergely a VI. és Pál diákon a VIII. században az avarokat húnoknak nevezik, midőn megemlítik a Szigebert frank király által rajtok vett győzelmet 570-ben. Az előbbi így ír: »Post mortem Chlotarii regis Chuni Gallias appetunt. Contra quos Sigebertus exercitum dirigit, et gesto contra eos bello vicit et fugavit.« Lib. IV. c. 23.

Pál diákon két nevet ad azon avaroknak: »Eo quoque

¹⁾ »Liutprand rex Langobardorum maxima semper cura Francorum Avarumque pacem custodiens.« Lib. VI. c. 58.

²⁾ Liutprandi regis tumulus in basilica S. Petri in Coelo aureo. cum hac epigrapha: »Lymprandus rex — Ungarus a solo hoc aditus Francus et omnes Vicini grata degebant pace.« Gesta Langobardorum col. 470.

tempore comperta Hunni qui et Avaros morte Chlotarii regis super Sigebertum eius filium irruunt. Quibus ille in Thuringia occurrens eos juxta Albim fluvium potentissime superavit.« Lib. II. c. 10.

A XII. században már mind a három nevezet közös használatú. Így Anonymusunk kor- és kartársa Viterbói Gotfrid császári jegyző, ki 1186-ig viszi versben és prózában írt krónikáját, így adja a hírt a Szigeberttel hadakozó avarok vereségéről: »570. Eodem tempore Avaros, qui et Hunni sive Ungari audita morte regis Chlotarii, super filium eius Sigibertum arma convertunt.« Pistor. SS. II. 308.

Ugyan Gotfrid, Berthát, Nagy Károly anyját, mint *Ungarát* (nem *magyarát* értünk alatta) mutatja be olvasóinak. Idézi azt Regensburgi András is: »Cronica Godefridi Viterbiensis, quondam imperialis curiae capellani et notarii, ponit hunc versum. Nascitur Ingelheim, cui Bertha fit Ungara mater.« Eccard. Corp. hist. I. 2044.

Mi a *magyarokat* illeti, IX. és X. századi írók őket majd Huni, majd Avaros néven említik. A Fuldai évkönyvek 896-ra. »Pacem Greci cum Avaris qui dicuntur Ungari facientes.« Pertz I. 412. Widukind a magyarok mind a három nevezetét ismeri. »Dalamanci impetum illius (Henrici) ferre non valentes, conduxerunt adversus eum Avaros quos modo Ungarios vocamus. Avaros autem, ut quidam putant, reliquiae erant Hunorum.« Pertz III. 425. Így emlegeti őket még Ditmár is: 954. »Ecce iterum Avaros, id est Ungari adversus nos arma commoverant.« Pertz III. 739. Végre mellőzve a keleten szokásos Turk nevezetet, nyugaton magyart illető agarén jelzővel is találkozunk; Annales Weingartenses: »933. Henricus Ackarenos interfecit Idus Martii.« Pertz I. 67. l.

Elő kell még hoznunk ez alkalommal a középkori történetírók tájékozatlanságát az események chronológiai meghatározásában. Így nagy esemény számba ment hajdan Sz.-István király megkeresztelése, melynek idejéről hazai történetíróink különböző véleményeket nyilvánítottak, Külföldi krónikások a középkorban röviden határoznak ezen ügyben. — Az egyik

836-ra,¹⁾ a másik 843-ra,²⁾ a harmadik 855-re³⁾ teszi a szent király megkeresztelését.

Ezekhez hasonló évszámító lehetett azon ismeretlen másoló is, ki a dánok és magyarok 915-diki hadjáratát a 862-diki események közé betoldotta.

¹⁾ 836. Hunnorum, idest Ungariorum rex Stephanus christianus effectus et baptizatus. Chron. S. Aegidii apud Leibnitz. SS. III. 550.

²⁾ 843. Ungari cum rege suo Stephano ad fidem conversi sunt. Martinus Fuldensis. Ecard. Corp. hist. I. 1663.

³⁾ 855. Lotharius imperator Ludovici filius — monachus efficitur in Prumiensi monasterio. Eo tempore (855) rex Hunnorum, idest Ungarorum Stephanus nomine christiani effectus baptizatus est cum magnatibus et populo regni sui. Siffridus presbyter. Epitome historiar. apud Pistor. SS. I. 1031.

BEFEJEZÉSÜL.

Chronológiai értekezésben az időszámítás biztosítására irányul minden igyekezet, és alig nyílik alkalom előes megjegyzések tételére, melyek a hallgatóság laukadozó figyelmét élénkíthetnék. — Azért még tizenegyedik századi két királyunk halálidejét jelző adatokat hozunk fel és bevégezzük előadásunkat.

I.

I. Endre király halálóási éve.

»Magyarország története« című díszműben olvassuk, hogy I. Endre király 1060-ban hunyt el és öcsese, Béla azon év Sz.-Miklós napján koronáztatott meg. »A német udvar kiváló vitézeket küldött a magyar királyhoz nagy kísérettel. Eberhard szász zeitzi püspököt, Vilmos thüringiai örgrófot és Botót, a bajor palotagróf fiát (1060). Annal. Altah. A hadi szerenese egyszerre urává tette Bélát az országnak. Még 1060-ban megkoronáztatta magát királynak Fejérváron, Sz.-Miklós napján (december 6.). Muglen Henrik krónikája tartotta fenn.« Idézett mű II. 66. l.

Nem vette észre a tudós szerző, hogy az altahi évkönyvek chronológiai czélokra nem alkalmas tekintély. A krónika elejét a fuldai, hersfeldi és hildesheimi évkönyvekből szedgették; 1033-tól pedig 1076-ig ismeretlen nevű szerzetes írta megbízhatlan kútfőkből és sok egyéni képzelgéssel. Adatai olykor két évvel előre keltek; például: Sz.-Imre halála 1033 (1031) és Konrád hercegsége Karintiában 1038, 1036 helyett. Mások késnek egy évvel; például: Salamon herceg és Judit hercegnő eljegyzése 1058, 59 — és Endre király halála 1060,

61 helyett. Ingatag pedig nemcsak évszámítása, hanem a magyar belháborúról szóló feljegyzései sem felelnek meg a valóságnak. Így, miután Eppo püspök, Vilmos őgróf és a bajor hadsereg Endréhez megérkeztek, nem a lázadók ellen küldi őket a király, hanem szökni akar az ő kíséretükben nejével, fiával és menyével együtt bajor földre. A segélyre jött németek pedig csak akkor harezolnak olyan vitézzül, midőn Béla a szükevényeket üldözőbe veszi.¹⁾

Ellenben hazai krónikáink és külföldi egykorú írók adataiból bizonyos, hogy Endre a német hadsapatokkal sietett meglepni és előzni Bélát, s csak a Tisza melléki vereség után vonult vissza vitézeivel a bajor határ felé. Kínescit pedig és családját még a segédhadak megérkezése előtt elküldte volt Tietbald gróf kíséretében Mülkbe. Lásd Lambertet, Bertholdot és a magdeburgi évkönyveket.²⁾

A hadi események évszámát már krónikáink adataiból meg lehet alapítani, ha megkíséreljük az ellenmondásos tételek kiegyenlítését. Meg is tették ezt már a múlt században, előbb Turóczy László, utána Katona István. Mi az eljárást következő módon ismételjük:

Többféle adattal birunk Endre első és utolsó uralkodási éve megjelölésére. A kezdetre nézve Sz.-István halálától Endre trónra lépéséig 11 évet és 4 hónapot számítanak. Kézai és a budai csoporthoz tartozó krónikák részletezik is a számítást

¹⁾ In Ungariam mittantur ex latere regis Eppo de Civitate Cillii, marchio Saxonieus, marchio Baioarieus, et alii quamplurimí. Igitur post paucos dies adventus eorum in Ungariam rex Andreas iam aperte cognoscens conjurationem fratris adversus se factam, adsumens regium filium unumque, conlectaque non parva multitudine principum gentis suae, simul cum nostratibus in Baioariam veluit exire — quem frater — subito in ipsius faucibus viarum, quas portam regni vocant a tergo adgreditur. Pertz SS. XX. 810.

²⁾ Willelmus et Poth duces theutonicozum, furore concitati cum agminibus suis festinanter Tysciam transierunt, et commisso prelio ab utraque parte fortiter est pugnatum. Képes kr. Font. II. 165. Marchio et episcopus priores Ungariam ingressi non expectato duce Boemorum, cum Bele signa contulerunt, atque infinitam multitudinem Ungariorum peremerunt. — Deinde videntes missi regis — tantae multitudini se numero et viribus impares esse finibus hostium excedere volebant. Lambert Pertzadé V. 161.

Péter és Aba éveivel, 5 és fél meg három = $8\frac{1}{2}$ esztendővel; a koronázás idejét pedig 1047-re teszik.

Endre végéről csak a pozsonyi kisebb — meg a zágrábi és váradi krónika nyilatkozik, midőn 1060-t jelöl. Végre Kézai, Mügelni Henrik és a kisebb krónikák Endre uralkodása egész tartamát 15 esztendőben határozzák meg.

Mérjük össze először is az uralom kezdetét a végéről szóló adattal. Sz.-István 1038-ban mult ki; $1038 + 11 = 1049$. Ez sok; mert 1047-ben koronázták. Péter és Aba évei 8 és fél év. 1038. augusztus 15-től számított 8 év és 6 hónap 1047. febr. 15-dikére esik, és 15 év mulva 1062-höz jutunk, mi ismét igen sok. Vegyük 6 hó helyett tehát a 11 év négy hónapját, és ekkor a 8-dik év 1046. aug. 15-dikén telik be, a 4 hónap pedig decz. 15-dikén végződik. Endre tehát 1046-ban kezdi uralkodását és pár hét mulva, 1047-ben, koronáztatik meg. Egykorú Lambert is ezt bizonyítja: »Petrus rex Ungariorum ab Andrea propinquo suo dolo circumventus caecatur.« 1046-ra. Pertz V. 160. Herimán is: »1046. Andream regem constituunt.« Pertz V. 126.

Most már nem nehéz meglelni az utolsó évet is. 1046. december 15-dikétől 15 évet számítva, eljutunk 1061. decz. 15-dikéig. Béla koronázása pedig csak 9 nappal történt előbb, Sz.-Miklós napján (decz. 6.), mikor Endre már kimult volt e világból. — Nem 1060-ra, hanem 1061-re esik tehát Endre király vége és Béla koronázása. És ezen eredmény pontosan egyezik az egy- és közelkorú írók adataival. Lásd Lambert,¹⁾ Bernold,²⁾ a Magdeburgi évkönyvek,³⁾ az Alberik-féle krónika⁴⁾

¹⁾ 1061. Andreas equo forte excussus pugnantium pedibus est concalcatus. Pertz V. 162.

²⁾ 1061. Andreas rex Pannoniarum cum a fratre suo regnum sibi circumspicere vastante multas injurias perpressus fuisset; tandem febre pulsatus omnes thesauros suos in castrum Medilheka, necnon et filium Henrico regi per Thietbaldum comitem transmisit. Pistor. I. 299. Pertz V. 428. Ez a Berthold-codex egyik váriánsa Pistorinál.

³⁾ MLXI. Heinricus rex Willehelmum marchionem Thuringorum et Epponem Cicensem episcopum, cum duce Boemiorum et exercitu bawarico misit in Ungariam ad ferendum auxilium regi Andrae. Pertz XVI. 174.

⁴⁾ 1061. In Ungaria regnavit Bela Pupil annis quatuor. II. 99. Edit. 1698.

adatait és Annalista Saxo tudósítását Vilmos örgróf — Eppo püspök és a bajor hadsereg küldetéséről Magyarországra.¹⁾ Lambert mint pontos évszámító nagy becsben áll.²⁾

Nem ingathatja meg e számítás helyes voltát hazai krónikáink azon híre, hogy Béla három teljes éven át uralkodott. Mert Kézai megírta, hogy királysága két és fél évig tartott:³⁾ a zágrábi krónika pedig elhúnyta napját, szeptember 11-dikét is jelöli.⁴⁾ Megjegyzendő egyébiránt, hogy, midőn a születési évet és a hivatalos vagy másnemű működés tartamát a korszaki, epochális számításra illesztjük, közszerint csak kerek számot használunk, a törtszámok említésétől idegenkedünk. Például Julián császárságát idézzük. Juliánt, mint Césár ezimű trónörököszt, császárrá kiáltja ki és paizon fel-emelteti a hadsereg Galliában. Ekkor ő még csak trónkövetelő. Constancius császár meghalt 361. évi november 3-dikán. Ekkor kezdődik Julian császársága. Megölik őt a persa hadjáratban 363. június 26-dikán. Uralkodása tehát két évig sem tartott (Orosius egy évet és 8 hónapot ír); mégis, a kik nem veszik számba a napokat, a felezett éveket is egészül tekintve, három császársági évet említik. Így Béla királyságára nézve is, ha a korszaki 1061—1063-at tekintjük, hármát számlálhatnak a krónikák, de nem teljeseket. Ha csupán csak a főhatalom tartamát vesszük, még Kézai két évet is soknak találjuk. 1061. decz. 6-dikától 1063. szept. 11-dikig csak egy év és kilencz hónap telt el.

Azon tekintélyekre hivatkozás sem válik be, hogy az egykorú külföldiek, mint Konstánczi Berthold és az Altaichi évkönyvek, »szabatosan« adják az 1060-diki évet Lambert 1061-dike ellenében. Mert Berthold eltérő adata saját vagy

¹⁾ 1061. Heinrichus rex Willelhelmum marchionem filium Willelhelmi de Wimmare, et Epponem Cicensum episcopum cum duce Boemiorum et exercitus bavario misit in Ungariam ad ferendum auxilium regi Andrae. Annalista Eccardnál Corp. hist. I. 492.

²⁾ Equidem miror in seculo tam barbaro — tantum hominis in temporum putatione solertiam fuisse ut in chronologis nostri temporis pudorem aliquem exprimere possit, si aliquem sensum harum rerum haberent. Scaliger. De emendat. temporum.

³⁾ Regnavit duobus annis et in tercio migravit a seculo. Font. II. 86.

⁴⁾ Obiit MLXIII, tertio Idus Septembris. Font. III. 254.

másolója szópakozottságából származhatott, s a hibát helyreigazítja szerzetes társa, ugyan Konstánczi Bernold. Az altaichi szerzetes évszámítása sem kifogástalan, és ellensúlyozza azt a Magdeburgi évkönyvek helyesebb adata. Végre Annalista Saxo és az Alberik-féle krónika döntenek a kérdéses ügyben, midőn Béla királysága kezdetét, illetőleg a bajor hadsereg ide érkezését 1061-re teszik.

Jó lesz ezen megállapítást is, mint Katona javasolja,¹⁾ Turóczi László nevére regisztrálni, kinek, midőn az előkészületekkel foglalkozott, nem állott volt még rendelkezésére annyi külföldi adat, mint nekünk mostanság. — Érdeme tehát annál nagyobb.

Megjegyezzük még, hogy az idézett díszműben Eppo püspököt Eberhard néven említi a szerző; egykorú Lambertnél Eppo = Ekbert.²⁾

Elmondtuk okainkat az 1061-dik év helyes volta felől a vitás ügyben, de nem támogatjuk írói tekintélyünkkel azon év feltétlen fentartását, s kijelentjük, hogy készséggel meghódolunk a velünk ellenkező nézetnek is, mihelyt a tárgyias czáfolat következetes voltáról meggyőződöttünk.

2.

Két egykorú tanú Kálmán király halálózási évről.

A 1116-dik esztendő, melyben Kálmán király elhunyt, meg van már diplomai adatokkal állapítva. Nehogy mégis egy 1115-re utaló külön vélemény a valót kérdéssé tehesse, ime két egykorú szerző tanúsága.

Prágai Kozma, ki 1125-ban végezi krónikáját, megemlíti 1116-ban II. István találkozását a cseh herceggel, azon czélből, hogy a régi béke és barátság köztök fentartassék: »1116. Regis Colomanni post obitum, principes ejus mittunt ad ducem

¹⁾ Optime Turóczius et ejus continuator tam initium quam exitum Andrae regis sic consignat: »Andreas eligitur anno 1046, sequenti coronatur.« Obiit anno MLXI. Hist. crit. reg. II. 151.

²⁾ Ekbertus, qui et Eppo abbas Fuldenis XV. kal. Dec. obiit. 1058-ra. Lambert Pertznél V. 160.

Wladislaum, quatenus cum rege *novello* nomine Stephano renovaret et corroboraret antiquam pacem et amicitiam.« Pertznél IX. 122.

Magáévá teszi ezen időszámítást az ugyan egykorú Anna-
lista Saxo: »1116. Quo etiam anno principes Ungarie mortuo
Colomanno rege suo, cum rege *novello* nomine Stephano occu-
rerunt Wladizlao duci Boemie ad corroborandam antiquam
pacem et amicitiam.« Pertznél VI. 754.

Ezen kettős bizonyítékra két ellenvetést tehetne valaki.
Első, hogy azok egyikében sincs meghatározva a kérdéses esz-
tendő; a mit itt olvasunk, az csak a béke főtartását illeti.
Felelet: Az évszám után mindketten Kálmán király megtör-
tént halálát teszik. A mi Kozmánál »post obitum« *statim*
nélkül határozatlannak látszik, azt az annalista elég világosan
adja: 1116 mortuo Colomanno rege = Postquam Colomannus
rex anno 1116 mortuus est. Egy új király sem szokta ok nél-
kül a béke megerősítését évek multáig halasztani.

A másik kifogásra, hogy t. i. az Annalista későbbkori
másoló, ki Kozmától veszi adatát, tehát nem külön tanú —
tagadólag válaszolhatunk. Igaz, hogy ő munkáját egész 1152-ig
írja, de ekkor már aggastyán lehetett. Mert maga említi, hogy
1101-ben jeruzsálemi zarándokságot végzett, 1116-ban tehát
már meglelt ember volt, »1101. Nos quoque inter eos, qui se
salo credere presumerunt, Joppen portum post sex hebdoma-
das attigimus.« Eccardi Corp. hist. I. 593. Mi a másolást
illeti, a két tudósítás némely mondata azonos ugyan, de a
szókötés egymástól különbözik és nehéz eldönteni, Kozma köl-
csönzött-e a névtelen krónikástól vagy ez amattól.

Bevégezhetjük tehát elmékedésünket a honfoglalás előtti,
nyugatra intézett magyar hadjárat valószínűtlenségéről, vala-
mint Endre és Kálmán királyaink kimutatott vagy megerősít-
ett halálozási éveikről. Azon év meghatározását, melyen őscink
hadserege először lépte át hazánk nyugati és délnyugati hatá-
rát, ifjabb és munkaképesebb tagtársainkra bizzuk.

Még egy indítvánnyal lépünk fel, hogy hazai történet-
írásunk kezdetleges állapotát rendszeresebb akadémiai eljárással
tűrhetőbbé tehessek.

Nem volna-e czélszerű dolog, a nyílt pályázat helyett

egy-
egyek ismert szakembereket felszólítani, vállalkozzanak sor-
rendben a helyes chronológia megállapítására úgy keleti mint
nyugati hadjáratainkról a vezérek korában. A módozatra nézve
lehetnének a fejtegetések értekezések vagy terjedelmesebb derék
munkák. Ezt óhajtotta egykor néhai Szalay László főtitkár
is. Következhetnék azután feladatul Vajk-István keresztelési
idejének meghatározása stb. Nem is kellene kitérnünk ily
munkára határozott díjat. Megkímélnék ez által a magát túl-
becsült műkedvelőt a haszontalan irkafirkától; a bírálót pedig
az olvasás unalmától. Így tisztázhatnók fokozatosan történe-
tünk vitás eseményeit és szűkebbre szoríthatnók a hivatalos
tekintélyű conjecturák uralmát.

Hasonlík itt a szám adatok kezelése az algebrai feladatok
fejtegetéséhez, s az eljárási módozatok közlése nem sok élvez-
zettel jár a műkedvelő olvasó vagy hallgató részére. Olyan
mulatság ez, mint midőn politizáló közönségnek a mathemati-
kai analysis részleteivel kedveskedünk.